

MAKKAI LÁSZLÓ

Robot — summa — taxa

(Az örökös jobbágyság rendszerének fejlődési tendenciái a XVII. század második felében)

Történetírásunk ma már világosan meg tudja rajzolni az örökös jobbágyság rendszerének fejlődési vonalait és stádiumait a XVII. század közepéig. Általánosan elfogadott véleménynek tekinthetjük, hogy a robotgazdálkodás a XVI. század második harmadában alakult ki, s a XVII. század első felében szilárdult meg. E folyamat mögött a paraszti és a földesúri árutermelés harca húzódik meg, mely hosszú távra eldőlt a XVII. század elején, és pedig abban a formában, hogy nemcsak a paraszti árutermelés szorult vissza, hanem a földesúri árutermelés tőkés tendenciái is: a bér munka helyett a robotmunka vált általánossá a major-sági gazdálkodásban. A köztudat szerint a robotgazdálkodás uralmán az első réseket csak a XVIII—XIX. századfordulón ütötte a tőkés fejlődés. A XVIII. század valóban a robotgazdálkodás teljes kifejlődésének a korszaka volt. De vajon arra kell ebből következtetnünk, hogy a XVII. század közepétől kezdve a robotgazdálkodás egyenletesen, töretlenül fejlődött, erősödött?

Ennek a kérdésnek a felvetésére elsősorban a kuruckor társadalomtörténetének számos homályos pontja kényszerít. A Dózsa-felkelés óta ez volt a magyarországi paraszti osztályharc legaktívabb korszaka. Ezt az aktivitást történetírásunk általában annak az elnyomatásnak reakciójaként fogja fel, amelyet a magyarországi parasztságnak az abszolút kormányzást katonai erőszakkal bevezetni akaró Habsburg állambatalom részéről kellett szenvednie. A parasztságnak a Habsburg-ellenes küzdelmekben való részvételét ez valóban elégségesen indokolja. De önmagában nem indokolja a kuruckor parasztságának azt a világosan megnyilatkozó törekvését, hogy az idegen elnyomástól való megszabadulással egyidejűleg az örökös jobbágyság bilinesei is lazítson, mégpedig nem földesurai elleni felkeléssel, hanem azoknak beleegyezésével, mintegy ellenszolgáltatásként a közös küzdelemben hozott áldozatokért. Mi indíthatta a parasztokat arra, hogy engedményekre képeseknek tartsák földesuraikat? Pusztán a kuruc felkelő vezérek ígéretei? Dehát Esze Tamásék akciója minden előzetes ígret nélkül indul el! Önkéntelenül is arra kell gondolni, hogy a XVII. század második felében a magyarországi társadalomfejlődésben kellett olyan tendenciáknak lenniök, amelyek az örökös jobbágyság rendszerének merevségét lazították, s ezeknek a tendenciáknak a sodrában vélhette a parasztság lehetőnek sorsa megjavulását.

Ilyen tendenciát látott már eddig is történetírásunk a hajdúszabadságok osztogatásában, s a Rákóczi-szabadságharc parasztkatonái valóban hajdú-kiváltságok elnyerésére törekedtek. De vajon a hajdúvá válás lehetősége volt-e az egyetlen rés az örökös jobbágyság rendszerén, s nem tartozik-e ez maga is egy szélesebb fejlődési folyamatba? Ezt a kérdést kívánom ezúttal — a végleges megválaszolás igénye nélkül — felvetni, s néhány olyan mozzanatra rámutatni, amelyek legalábbis meggondolkoztatóknak látszanak. Teszem ezt azért is, mivel legutóbb igen komolyan veendő, határozott állítás hangzott el arról, hogy „a

XVII. század közepe nem hozott számottevő változást a jobbágyszolgáltatások rendszerében”.¹

Az egykorú források arra mutatnak, hogy a XVII. század közepén a robotgazdálkodás fejlődésében megtorpanás állt be, s míg addig a robotnak pénzen való megváltása aránylag ritka volt (úgy szólván csak egyes mezővárosokra és olyan — hegyvidéki vagy hódoltsági — területekre korlátozódott, ahol nem voltak meg a majorsági szántógazdálkodás feltételei), ezután egyre gyakoribb jelenséggé válik. Ismeretes a Batthyányak egyik dunántúli horvát falujának esete, ahol 1648-ban a major „haszontalansága miatt elbontatott és oláh szabadság szcrint . . . a jobbágyokra fölméretett”.² Hasonlóképpen feladta a majorkodást Lorántffy Zsuzsanna a csetneki uradalomban. 1651-ben bérbeadta a 227 háztartást számláló jobbágyságnak a telki, valamint a majorsági földeket évi 900 forint „summáért”, a kilencedet pedig 25 köből búzával és 40 köből zabbal (kb. 75 forint értékben) váltatta meg, s csak évi 1—2 heti robotot követelt a csetneki vár fenntartására. Ugyanebben az évben engedte meg az özvegy fejedelemszony királyhalmeci jobbágyainak kérésére, hogy a heti szerjársát évi 400 forinttal megváltásák, s csak egy heti aratási, három napi behordási, valamint szőlőművelő robotot teljesítsenek.³ A terhes hetente való robotolás mellett ezáltal a szántóvető munkáktól is mentesültek. A szolgáltatások megváltása azonban itt nem volt olyan teljes, mint Csetneken, mert bizonyos fajta robotmunkák mellett a terményszolgáltatások is fennmaradtak, az uradalom többi helységében pedig nem történt változás a járadékformákban. Ez esetben tulajdonképpen csak annyiról van szó, hogy egy mezőváros a falvaknál kedvezőbb helyzetbe került, olyan helyzetbe, amilyent addig a kiterjedt Rákóczi-birtokokon csak Mád és Pelsőc élvezett, s nem nyert el pl. Sárospatak vagy Sátoraljaújhely. De I. Rákóczi György szűkkeblű jobbágypolitikáját tekintve ez is a jég megtörésének számított.

Ezidőszerint nem tudjuk, hogy Lórántffy Zsuzsanna más birtokain is bevezette volna a summás adózást.⁴ De hogy eljárása nem volt elszigetelt jelenség, s nem csupán Felsőmagyarországon fordul elő, azt a lékai uradalom példája mutatja. 1608-ban Léka mezővárosnak és az uradalom falvainak jobbágylakossága még robotolt, 1670-ben viszont Léka és a falvak többsége vagy együttesen, vagy telkenként pénzben váltotta meg a cenzust, a szárazkoecsmát és a robotot.⁵

¹ *Pach Zsigmond Pál*: Nyugateurópai és magyarországi agrárfejlődés a XV—XVII században. Bpest, 1963. 293. l. Az idézett megjegyzés e sorok írójának azzal, a „Magyarország története 1526—1790” c. egyetemi tankönyv 237. lapján olvasható állításával vitázik, hogy „a robotgazdálkodás a 17. század közepén a tömeges szökések és a paraszti igaerő esökkenése miatt válságba került, ami a jobbágyszolgáltatások eddigi rendszerének átalakítását tette szükségessé”. A továbbiakban a század közepén elterjedő „summás” adózásról esik szó, mely lényegében robotmegváltás. Az előzmények tekintetében arra a megfigyelésre támaszkodtam, hogy a Rákóczi-birtokokon az ország különböző vidékein egyaránt a XVII. század közepén érték el a robotkihasználás felső határát, amelyen már súlyos zavarok álltak be, s ha a robotot tovább erőltették volna, az magának a robotrendszernek az alapját, az önálló jobbágygazdaságot rombolta volna szét (I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. Bpest, 1954. 67. l.). Ami a summás adózás perspektíváit illeti, annakidején magam is úgy láttam, hogy az irányzat hamarosan elsorvadt. Azóta mások és a magam kutatásai azt a véleményt alakították ki bennem, amelyet az alábbiakban ismertetek.

² Magyarország története 1526—1790. Bpest, 1962. 238. l.

³ Csetnekre uo.; az eredeti irat OL. Rákóczi-Aspremont lt. c. 48. f. 5. no. 16.; Királyhalmecre ld. uo. c. 36. f. 1. no. 14.

⁴ Egy 1689. évi feljegyzés említi, hogy a Zemplén megyei Sztancson 60 hold allodiális földet a jobbágyok közt szétosztott. Uo. c. 5. no. 1. p. 50.

⁵ *Maksay Ferenc*: Urbáriumok. Bpest, 1959. 20. s. köv. 1.

1695-ben a csejtei uradalom jobbágyai, akik azelőtt minden második hetet robotban töltöttek, háborús terheikre való tekintettel azt az engedélyt kapták, hogy robot helyett pénzt, és pedig egy robotnapért 12 dénárt adjanak, sőt a falvak egy részében 100 nap helyett csak 52-t kellett megfizetniök.⁶ Nemcsak nagy uradalmakban, hanem köznemesi birtokokon is terjedt a summás adózás. Így 1670-ben az Ispán és a Keczer család Gömör, Borsod, Heves és Nógrád megyei falvainak pénzdánon kívül „egyéb szolgálattok semmi”.⁷

A példákat folytathatnók, de a robotolás fennmaradására, sőt helyenkénti fokozódására is van példa.⁸ Mi több, az is előfordul, hogy a század közepén bevezetett summás adózást a század végére újból a munkateljesítményben megkövetelt robot váltotta fel. Így történt ez pl. a csetneki uradalom egyes falvaiban is. A falvak többsége azonban továbbra is telkenként 7—8 forint summát adott, 1686-ban az urbáriumot összeállító udvarbírónak viszont az volt a véleménye, hogy „ha különféle munkák teljesítésére köteleznék őket, akkor ettől a múltbeli és jelenleg is szedett censustól szabadoknak és menteseknek kellene lenniök, egyébként többet érne munkájuk ő szent felsége [a császár] hasznára, mint ez a census”.⁹

Ez a megjegyzés mutatja, hogy a summás adó nem ért annyit, mint az általa megváltott robot, tehát a földesurak nem jövedelmeik fokozása végett engedték meg a robot pénzre váltását, hanem kényszerből, számolva azzal, hogy különben jobbágyaik elszöknek.¹⁰ A fenti példából az is kiderül, hogy ahol ilyen kényszert nem éreztek, önként változtattak a régi rendszeren, sőt, ha változtatniok is kellett, visszatértek hozzá, mihelyt erre lehetőség nyílt. Ez azonban nem jelenti azt, hogy itt nem egy, a robotgazdálkodást fessegető, azon túlmutató tendencia küzdött az érvényesülésért, különben a földesuraknak nem kellett volna még átmenetileg sem engedni a jobbágyok részéről megnyilvánuló robotmegváltási törekvéseknek.

Lehet viszont úgy vélekedni, hogy a summás adózásban semmi új nincs, hiszen — mint ismeretes — mezővárosok és sajátos helyzetben levő falvak már a XVII. század közepe előtt részesültek ebben a kedvezményben. Ha a XVII. század közepe után ez az adózási mód terjedni látszik (országos érvényű statisztikai evidenciával nem rendelkezünk), ez önmagában még csak egy régi tendencia — esetleg — átmeneti felújulását jelenti, s valóban nem egyértelmű a jobbágyszolgáltatások addigi rendszerének átalakításával. Ahhoz, hogy a summás adózás terjedésében minőséginek tekinthető változást láthassunk, ezzel azonos irányú egyéb új jelenségeknek is mutatkozniok kellene a hazai agrárviszonyokban. Ilyen új jelenségnek tekinthetjük a taxás jobbágyok feltűnését.

A taxa különböző korszakokban, különböző adónemeket jelentett. A XVI. század végétől kezdve elsősorban a jobbágytelken élő kismesek állami adóját nevezték így, melyet az 1595: 5. tc. rótt ki rájuk. Ez a részben elszegényedett birtokos nemesekből, részben — és egyre növekvő részben — megnevesített parasztokból álló társadalmi réteg paraszti sorban, jobbágytelken élt, de a föl-

⁶ Uo. 255. s. köv. l.

⁷ Uo. 303. s. köv. l.

⁸ Uo. a murányi (330. l.), szepesvári (411. l.), szendrői (483. l.), szentmiklósi (553. l.), nagybányai (627. l.) és más uradalmakban 1670 után is robotgazdálkodást találunk.

⁹ Uo. 514. l.

¹⁰ Ezt Pach Zsigmond Pál is így látja (i. m. 232. l.), s maga is felsorolja néhány esetét a summás adóztatásnak, de nem lát benne semmiféle új tendenciát, hanem „sajátos helyi feltételek közt” létrejött „eltéréseket” a fejlődésnek továbbra is a természetes járadékformák túlsúlyát mutató fővonalától.

desúrnak nem teljesített jobbágyszolgáltatást, hanem azok egyetemleges megváltása fejében pénzdótot fizetett, amelyet szintén taxának neveztek. A taxás nemesek száma, különösen Habsburg-Magyarországon, de kisebb mértékben Erdélyben is, rohamosan nőtt a XVII. század folyamán. Különösen a mezővárosokat szállták meg, amelyekben nem egy esetben számbeli többségre is jutottak a jobbágyokkal szemben. Ezideig Orosz István foglalkozott legbővebben a taxás nemesség történetével, mégpedig a hegyaljai mezővárosokban. Kimutatta, hogy a XVII. század elején ez a társadalmi réteg a 12 hegyaljai mezőváros, összlakosságának mindössze 2—3⁰/₁₀-át tette, a század végére azonban számaránya 35⁰/₁₀-ra emelkedett, s Tállyán, Szerencsen, Tokajban és Bodrogkeresztúron abszolút többségre jutott. A taxás nemességnek számbeli súlyánál is jelentősebb volt gazdasági súlya: mind a gabona- és bortermésből, mind az állatállományból számarányánál nagyobb mértékben részesült, azaz lényegileg elfoglalta a korábbi gazdagparaszság helyét az agrártársadalom struktúrájában. A XVII. század végén a megfogyatkozott jobbágyság gazdaságilag is alárendelt szerepet játszott a hegyaljai mezővárosokban.¹¹

Figyelmét a taxás nemességre koncentráva, Orosz István idézett tanulmányában éppen csak érinti, hogy a hegyaljai mezővárosokban a XVII. század második felében felnövekedett egy taxás jobbágyréteg, mely ugyanúgy egyenként pénzen váltotta meg a jobbágyszolgáltatásokat, mint a taxás nemesség. A Hegyalja nagyrésze kiterjedő sárospataki, tokaji és regéci uradalmaknak a század negyvenes éveiben készült urbáriumokban taxás jobbágyoknak még nincs nyoma, illetőleg taxának nevezik a „mesterségükkel szolgáló” jobbágy kézművesek természetbeni szolgáltatását. A taxás nemesek száma elenyésző a későbbihez képest, ezek is csak néhány helyen, Tokajban, Szántón, Tállyán, Horváton, Patakon, Kispatakon, Tolesván, Erdőbényén, Sátoraljaújhelyen és Kistoronyán élnek, a kisebb falvakban nem találhatók. Rajtuk kívül két szabad királyi városi polgár fizet taxát erdőbényei telke után. A jobbágytelkes nemesek nagyrésze ekkor még nem taxás, hanem robotot teljesít.¹² A hatvanas években azonban már Zemplén megyében is feltűnnek a taxás jobbágyok,¹³ a század végére pedig mezővárosokban és számos faluban megtalálhatók.

Regéc 1689. évi urbáriumában 11 helységben 82 birtokos nemes, 130 taxás nemes, 17 taxás jobbágy, 25 marhas és 217 marhátlan szolgáló jobbágy található, a háztartások fele tehát nem teljesít jobbágyi szolgálatot. A taxás jobbágyok közül csak 5 él mezővárosban (Szántón és Tállyán), a többiek három faluban. A 11 közül mindössze három helységben nincs sem nemesi, sem paraszti taxás.¹⁴ Tokaj 1688. évi urbáriumában magában Tokajban 11 szolgáló jobbágy (ezek is nagyrészt halászok) mellett 105 taxás nemes, Tarcalon 42 szolgáló jobbágy mellett 74 taxás található, 8 faluban csak szolgáló jobbágyok vannak, viszont Nyíregyházát és Püspökladányt kizárólag fejenként taxálók, Nyíradonyt pedig egyetemlegesen summát adók lakják. Az eredetileg teljesen adómentes büdi, löki és téglási hajdúk ezidőben szintén taxások.¹⁵ Az 1704. évi csakán fennmaradt sárospataki urbáriumban szereplő Sárospatak, Kispatak, Csernahó, Kis-

¹¹ Orosz István: A hegyaljai mezővárosok társadalma a XVII. században (Kny. az „Agrár-történelmi Tanulmányok” e. kiadványból), h. n. 28—44., 56—57. l.

¹² Makkai László: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai 248. s köv. l. (Sárospatak 1648), 374. s köv. l. (Tokaj 1640), 382. s köv. l. (Regéc 1646).

¹³ Pl. a megye taxás nemesinek 1664. évi összeírásában Kisazaron 5 nemes taxás mellett 18 „paraszt taxás” (Zemplén megye lt. Sátoraljaújhely f. 27. no. 609).

¹⁴ OL. U. et C. 41/21.

¹⁵ Maksay: i. m. 765 sköv. l.

toronya és Sátoraljaújhely egytől-egyig vegyes, taxás nemesek és jobbágyok, valamint szolgáló jobbágyok által lakott falvak. Bejegyzések alapján megállapítható, hogy a jobbágyok „taxára bocsátása” zömmel 1689 körül történt.¹⁶

Hogy milyen változásokat jelentett a „taxára bocsátás” Hegyalja mezővárosainak és falvainak társadalmi szerkezetében, azt példaképpen a sárospataki uradalom egy mezővárosának, Sátoraljaújhelynek és egy falujának, Kistoronyának 1648 és 1704 évi helyzetét összehasonlítva, világosan láthatjuk.

Sátoraljaújhely 291 jobbágytelkén 1648-ban 134 szolgáló jobbágy (ebből 30 ideiglenes mentességet élvező „officiális”), 33 „mesterségével szolgáló” kézműves, 7 robotoló nemes és 8 taxás nemes élt. Ezenkívül 21 telek birtokos nemesek „szabad” tulajdona, 88 pedig puszta volt. 1704-ben a 294 telek a következőképpen oszlott meg: a szolgáló jobbágyok száma 12, a taxás jobbágyoké 56, a taxás mesterembereké 7, a taxás nemeseké 29, ezenkívül 38 „szabad” telek volt birtokos nemesek tulajdonában, 142 pedig pusztán állt (39 nemesi, 103 jobbágyi). A valaha nagy többséget képviselő szolgáló jobbágyság tehát úgyszólván eltűnt, a lakosság többségét pedig taxások alkotják, akik közül szinte kétszerannyi a jobbágy, mint a nemes.

Kistoronyán 1648-ban 70 szolgáló jobbágy (ebből 7 „officiális”) és mindössze 3 taxás nemes élt. 1704-ben viszont a szolgáló jobbágyok száma mindössze 24, a taxásoké viszont 55, ezek közül 33 jobbágy, 6 mesterember, 16 nemes. 4 „szabad” telek birtokos nemeseké. Ha nem is olyan óriási fölényben, mint Sátoraljaújhelyen, a taxások itt is többségben vannak, s itt is kétszerannyi közöttük a jobbágy, mint a nemes.

Hogy kikből lettek a taxások és kik maradtak robotosok a jobbágyok közül, arra következtetni enged az állatállomány megoszlása. Sátoraljaújhelyen 1704-ben a 19 marhás jobbágy közül 17, Kistoronyán 10-ből 7 a taxás, tehát elsősorban a jómódúak váltották meg pénzen szolgálataikat.

Ezt egyébként megerősíti Bajomi Jánosnak, Zrínyi Ilona prefektusának a királyhalmeci uradalom 1683. évi összeírásához fűzött megjegyzése is, mely a taxa társadalmi jelentőségére olyan éles fényt derít, hogy érdemes szószerint közölni.

„Vagyon ilyen dolog is közöttük — írja a királyhalmeciekről —, hogy az város közönséges megtaxálása után némelyek magoknak külön taxa levelet váltottak és supplicáltak, mellyel mind az város közönséges dolgaiból s mind pedig az úr dolga alól is eximáltatták magokat. Őnagyságok szabadok ugyan véle, de ha értékes jobbágyok aránt ez fog observáltatni, az jószágnak nem utolsó pusztulása következik, mert az szegénye az jobbágyoknak nem taxálhat, nem is immunitáltathatja magát, azért az jobbágyi munkának terhe (mind az majorsági s mind az heti szer aránt) az tehetetlen szegény jobbágy nyakában szakadván, meg nem felelhet néki, melyet mi követ, mind az Őnagysága haszna és mind az olyan szegény jobbágy aránt, akárki is általlátja. Az haszonban gyönyörködő gazda egy jó ekés jobbágyot öt vagy hat forintért vagy 16 köből borért esztendeig nem adna el; még csak egy jó alkalmas gyalog ember is esztendeig annyinál többre szolgálna ura dolgán. Ha az értékes jobbágyok valami kevés taxa által eximáltatnak, mit tud mívelni a számadó szolgál a tehetetlen szegény jobbággal?”¹⁷

A „város közönséges megtaxálása” nyilván a fentebb említett Lórántffy Zsuzsánna-féle summás adóztatás. Láttuk, hogy ez nem vonatkozott mindenféle robotra, csak a heti szerjára és a majorsági szántás-vetésre. Az egyéb (aratási,

¹⁶ O. L. U. et C. 40/9. és irr. 11/13.

¹⁷ O. L. U. et C. 11/36.

behordási, fuvarozó, szállóbeli stb.) robot, s azon kívül a kilenced meg az ún. ajándék továbbra is terhelte a jobbágyokat. Ezek alól is mentesültek azok, akik „külön taxa levelet váltottak”. Ezek az „értékes”, a „jó ekés” jobbágyok voltak, s a robotot a „szegény, tehetetlen, gyalog emberek” végezték. Érthető, hogy a majorsági gazdálkodásra beállított gazdatiszt a taxára bocsátást vesztéségnak tartja, mert az 5—6 forint vagy az ezzel nagyjából egyenértékű taxabor valóban kevesebbet ért egy ekés jobbágy évi robotjánál abban az időben, mikor egy béres konvenciója körülbelül tízszer annyit tett ki.¹⁸ A béres mellé pedig még urasági eke és igaerő is kellett, úgy, hogy egy béresekének legalább 20 jobbágyeke robotját kellett volna pótolnia (ami lehetetlen), hogy kifizesse magát. Bajominak nyilván igaza volt, ha a taxára bocsátást rossz üzletnek mondotta.

A földesurak mégis engedték az „értékes” jobbágyokat „taxálni”, s ennek végső fokon nem is annyira a készpénzhez való jutás előnye volt az oka (a taxa általában jóval kevesebbet tett ki, mint az egyéb pénzjövedelem, főleg mint a kocsmabevétel), mint inkább az a meggondolás, hogy a jómódú jobbágy robotja előbb-utóbb amúgy is veszendőbe megy. A szökés nem a gazdagok, hanem a szegények menedéke volt, de volt más kiút is a robotterhek elől. A XVII. század közepén országos jelenség, hogy marhás jobbágyok eladják igásállataikat, csak-hogy ne kelljen robotolniuk, s bortermeléssel vagy vágómarhatenyészéssel kárpótolják magukat a kieső gabonatermésért. De ennél is nagyobb súllyal esett latba a nemességszerzés lehetősége, amellyel a jobbágyság egyre növekvő tömegei éltek, mint azt a taxás nemesek számának nagyarányú szaporodása mutatja. A nemeslevél megszerzésére elsősorban a jobbágyterhektől való szabadulás csábította a jobbágyot (az állami adót a jobbágytelken ülő nemesnek fizetnie kellett), s a földesúr még mindig jobban járt, ha örökös jobbágya megmaradt fennhatósága alatt, akár a taxára bocsátás árán is, mert így még remélhette, hogy alkalomadtán visszakényszerítheti a jobbágyi szolgálatra.

A nemesi taxa így szinte automatikusan vonta maga után a jobbágyi taxa terjedését. Orosz István idézett munkájában helyesen mutat rá arra, hogy a taxa már félig-meddig nemességet jelentett és sok taxás jobbágy nemeslevél nélkül is nemesnek állította magát. A kétféle taxás közötti különbség a gyakorlatban valóban elmosódott, annál inkább, mivel a jobbágyból lett nemesektől a földesurak megkövetelték, hogy velük szemben nem élhetnek nemesi jogaikkal, ami elsősorban az úriszék bírói hatósága alatti megmaradásukat jelentette.

A taxa tehát a paraszti differenciálódás kifejezője s egyben előmozdítója volt. A gazdagparasztok akár mint jobbágyok, akár mint kismesek, lényegileg szabad hérlökké lettek általa. A jobbágyságból való kiemelkedésük ugyanakkor még mélyebbre taszította a jobbágysorban maradtakat, mert a taxások robotterheit a földesúr igyekezett a szolgálók nyakába varrni. Erre nemcsak Bajomi idézett szavai utalnak, hanem az urbáriumok megjegyzései is. Az 1704. évi sárospataki urbárium elmondja, hogy a sárospatakiak valaha 36 hold földet tartoztak megszántani, „most pedig a kiknek marhájuk vagyon és nem taxálnak, az ő erejekhez képest minden szántást, vetést, aratást és behordást úgy viszik végbe a többi jobbágyokkal és majorsági béresekkel együtt, valamint az tisztek parancsolják és hozzá érkehetnek”.¹⁹ A kiszabott mennyiségű robot ezzel határo-

¹⁸ A regéci uradalomban, Fónyon egy béres 1687-ben a következő évi fizetést kapta: 18 forint készpénz, 18 kassai köből gabona, 2—2 daróc, szűr, abanadrág, süveg, 6 pár saru, 2—2 véka lenese, borsó és kása, egy 3 forint értékű verő disznó, 30 font turo, 5 itce vaj, 2 kósó és 16 sing vászon. (O. L. Városi és kamarai iratok, Szalay-gyűjt. 51. k. 141. f.)

¹⁹ O. L. U. et C. irr. 11/13.

zatlanná s egyben korlátlaná vált, a tisztek önkényének szabad út nyílt. Bajominak igaza volt, ez a rendszer a nem taxáló, szegényebb jobbágyság pusztulására vezethetett. Mivel a taxás jobbágyok robotjának a szolgálatban maradtakéval való pótlása csak részben volt lehetséges, bizonyos határon túl való erőszakolása pedig szökésre vezetett, megpróbálták a bérmunkát nagyobb mértékben alkalmazni. A XVI. század dereka óta elsősorban vált a majorsági bérmunka a robot alkalmi kiegészítése helyett annak pótlásává. Mivel a robotgazdálkodásra berendezkedett uradalomnak ehhez nem volt elegendő igaerejük, egyes helyeken a taxát elengedték, s helyett a jobbágyokat béres ökrök vásárlására, tartására és a béresek fizetésére kötelezték. Hamarosan kiderült azonban, hogy a taxa kevesebb volt, mint amennyibe az általa megváltott robotmunkának bérmunkával való pótlása került. 1688-ban a regéci uradalom Szántó mezővárosának lakosai panaszos levéllel fordultak a prefektushoz: „tehetetlenek és teljességgel elégtelenek vagyunk a béres ökröknek tartására s mellette való béreseknek fizetésére, mely ökröknek vételében annyira megterhelteünk, hogy sokan közülünk megfizethetetlen adósságba keverték magukat, . . . inkább akarnánk megtaxálni a régi mód szerint, mint marhákat venni, azok mellett és azokon kívül is minden nap szolgálattal terhelteni. Igértünk vala ez előtt is esztendeig, noha nagy szorongatásunkra leszen, 40 forintokat . . . azt is úgy, hogy mint azelőtt, aratáson és szüreten kívül csaknem mindennapi munkával ne terhelteünk.” A prefektus kénytelen engedni a kérésnek és a régi taxára bocsátja őket, megemelve azt nem 40, hanem 100 forinttal. Hasonlóképpen járt el a tállyaiakkal is.²⁰

A fenti esetben a prefektus még meg akarja menteni a bérmunka anyagi alapjait és a taxát próbálja emelni. Batthyány Ádámnak birtokai vezető tisztviselőihez intézett 1687. évi utasítása már határozott visszalépést mutat, mert míg egyrészt elrendeli, hogy „ha valami olyan falut találának, az kiknek robotjuk nélkül el lehetnének, azt pénzre venni tentálják”, másrészt úgy intézkedik, hogy „ha valamely faluban a polgárság a nagy szegénység miatt nekünk járandó adót meg nem adhatnák, legyenek azon, hogy valami robotlásra bírassák helyette, és ha reá állanak, olyan robotra applicálják, amelyet ennek előtte készpénzzel kellett volna végben vinni”.²¹ Egyazon utasításon belül „érhetjük tetten” itt a kor előremutató és visszahúzó tendenciáját, az egyiket gyöngülőben, a másikat régi pozícióinak visszahódítása közben. A főlöleges robot (de csak az!) megváltandó taxával, de ahol a szegénység miatt a taxa behajthatatlannak bizonyul, ott robotot kell követelni, s azt (jellemzően) a bérmunka helyettesítésére kell felhasználni. A bérmunka ez esetben már nem cél, hanem egyenesen teher, amelytől meg kell szabadulni.

A majorsági bérmunkára való áttérést tehát meghiúsította a parasztság szegénysége.²² A taxát nem lehetett olyan magasra srófolni, hogy abból a feudális úr megszokott életmódjának biztosítása mellett a gazdálkodás átszervezéséhez szükséges befektetésekre is teljék. Nem egyébről van itt szó, mint a belső piac fejletlenségéről, a városok elesettségéről, ami lehetetlenné tette mind a

²⁰ O. L. Városi és kamarai iratok. Szalay-gyűjt. 51. k. 93. f.

²¹ O. L. Batthyány lt. Instr. 366. sz. Zimányi Vera szíves közlése.

²² Orosz István a Magyar Történelmi Társulat 1963. évi sárospataki vándorgyűlésén „A hegyaljai mezővárosok harca kiváltságaikért a 18. század második felében” c. gondolatébresztő referátumában a szőlőrobotot felváltó bérmunka terjedéséről hoz tanulságos adatokat a XVII. század végéről. A szőlőmunka sajátos természete miatt a robot alkalmazása korábban sem volt kizárólagos a földesúri szőlőkben, s ezért érthető, hogy a XVII. század végéig általános robotmegváltási tendenciája elsősorban a szőlőmunka terén érvényesült s a legtovább kitartott, amennyiben a szőlőrobotmenteségek a Hegyalján a XVIII. század közepéig sértetlenül fennálltak.

paraszti, mind a földesúri árutermelés fejlődését. Éppen ezért a taxára bocsátás tömeges jelenségét nem tekinthetjük a pénzjáradékra való áttérés piacdiktálta tendenciájának. Nem az árutermelés növekedésének, hanem a robotgazdálkodás válságának a következménye volt, olyan válságnak, amelyből az adott viszonyok között nem volt kiút, s ezért a fejlődésnek előbb-utóbb vissza kellett kanyarodnia a robotoltatáshoz. A kuruc háborúk különleges körülményei (bár a taxára bocsátást nem a parasztságnak a háborús csapások miatti elnyomorodása kényszerítette ki, mint arra gondolni lehetne,²³ hiszen a tendencia már a hetvenes évek zavarai előtt jelentkezik) ezt a visszakanyarodást hosszú időre elodázták, s a parasztságban azt a reménységet keltették, hogy a robotlástól való megszabadulást akár a taxálás, akár a hajdúszabadság által végérvényesen elérheti. Ezeknek a reménységeknek azonban csak a növekvő árutermelés alapjám lett volna biztos talaja, ennek híján illúzióknak — bár politikailag igen termékeny illúzióknak — bizonyultak.

Vizsgálódásainkat az országnak egy viszonylag kicsiny és sajátos jellegű részére, a Hegyaljára korlátoztuk. Egyes adatok azonban arra mutatnak, hogy a summa és a taxa egymásbakapcsolódó jelenségei mögött rejlő gazdasági-társadalmi fejlődési tendencia országos jellegű, legalábbis Habsburg-Magyarországon.²⁴ Ha ez a későbbi kutatások során bebizonyosodnék, úgy joggal beszélhetnénk arról, hogy a XVII. század második felében a robotgazdálkodás válsága átmenetileg réseket nyitott a szabadparaszti fejlődésnek, ami ha nem is bizonyult tartósnak, hozzájárult a parasztságnak a kuruc szabadságharcokban való részvételét előidéző indítékokhoz. Ezzel a felismeréssel viszont közelebb jutottunk a kuruc szabadságharcok osztályproblémáinak jobb megértéséhez.

L. MAKKAI

CORVÉE — SOMME — TAXE

(Les tendances d'évolution du servage perpétuel dans la deuxième moitié du XVIIe siècle)

Résumé

Correspondant au «deuxième servage» connu en Europe orientale, le système du «servage perpétuel» formé en Hongrie au cours du XVIe se vit consolidé au début du XVIIe siècle, système caractérisé par la dépendance du serf à l'égard du seigneur et par des corvées considérables effectuées par lui sur l'alleu seigneurial. Étant donné que ce système ne se mit à se désagréger qu'à la fin du XVIIIe siècle et ne cessa d'exister qu'en résultat de la révolution bourgeoise de 1848, les historiens hongrois étaient portés à croire qu'entretemps aucun changement ne s'était accompli quant aux redevances serviles. L'auteur de l'étude entend démontrer qu'au milieu du XVIIe siècle le travail en corvée connut une crise (les serfs vendirent leurs bêtes et prirent la fuite, etc.), dès lors les seigneurs essayèrent de passer à la rente en argent tout en espérant qu'avec l'argent reçu à titre de rachat de la corvée ils seront capables d'engager des ouvriers salariés pour la culture de leurs alleux. Au début des communautés entières se mirent à racheter leurs redevances serviles (somme), dans la suite c'était le rachat individuel qui prit le dessus (taxe), rachat ne pouvant être payé que par les payans plus aisés, ce qui fit que le passage à la rente en argent accentuât la différenciation de la paysannerie. Cependant l'état arriéré où se trouvèrent les conditions de marché en Hongrie ne fit que limiter tant la production marchande seigneuriale que celle paysanne, dès lors le processus du passage à la rente en argent connut vers la fin du XVIIe siècle un arrêt et l'économie basée sur la corvée, elle, se restitua au XVIIIe siècle.

²³ Így Pach Zsigmond Pál: i. m. 293. l. és Orosz István: i. m. 56. l. is.

²⁴ Pl. a sárvári uradalom falvaiban az 1663. évi összeírás szerint vegyesen élnek „szolgáló, katona, inscriptionális és beneplacentaria”, valamint „nemesi” elemek. O. L. U. et C. 40/30. Taxás jobbágyokra kell gondolnunk a fraknoi uradalom 1687—1690. évi számadásainak „kontraktuális pénz” elnevezésű bevételi tételei mögött. Ez a bevétel egyébként az uradalom összjövedelmének harmadát — felét teszi és a kocsmajövedelmet messze meghaladja. O. L. Eszterházy hercegi lt. Pál nádor iratai, 10536. sz. Zimányi Vera szíves közlése.